

Юрій Андрухович

ському літературному інституті. Автор поетичних збірок «Небо і площі» (1985), «Середмістя» (1989), «Екзотичні птахи і рослини» (1991). Як прозаїк дебютував армійськими оповіданнями, написаними в середині 80-х років і опублікованими в журналі «Прапор» (1989). Вони відбивали світ буднів радянської армії з її прихованими від суспільства позастатутними стосунками між військовими. Уже тут автор відійшов від традиційної описової манери, ліризму, патетики, над якими кепкує, наповнивши тексти жаргонізмами, просторіччями, русизмами. Духовну атмосферу передає назва кінофільму «Кисневий голод», до якого Андрухович написав сценарій. У журналі «Сучасність» вперше побачили світ романи письменника «Рекреації» (1992), «Московіада» (1993), «Перверзія» (1996). Епічні твори «Дванадцять обручів» (2003), «Таємниця» (2007) так само зацікавили читачів.

Постмодерний роман «Рекреації» викликав неоднозначні відгуки читачів. Одні сприйняли його появу з розумінням, інші — одновимірно. Вони керувались матеріалістичним принципом, що художній твір є аналогом, точною копією життя, хоча сучасне літературознавство відкинуло такий спрощений погляд на художню творчість. Дехто сприйняв роман як поганьблення святощів, знуцання над співучою українською мовою, адже текст рясніє русизмами, що нею спілкуються герої. Однак автор цим прийомом навмисно епатував читача, водночас розвінчуючи постколоніальну дійсність.

Андрухович використав вигадливу систему літературних алюзій, розширив смислове поле твору ремінісценціями й натяками, образами й сюжетними мотивами з «Енеїди» Івана Котляревського, роману «Майстер і Маргарита» Михайла Булгакова, з творів Миколи Гоголя (епізод гри у карти з чортом, в якій ставкою є життя гравця). Як зазначав Андрухович, пишучи роман, він орієнтувався на концепцію середньовічної «карнавальної культури» і двоїстості, суперечливості всіх життєвих явищ, сформульовану Михайлом Бахтіним, відомим російським літературознавцем, дослідником сміхової культури Середньовіччя. Саме карнавальність визначає зміст і розвиток дії твору. За цим принципом написано центральні картини роману — Свято Воскресаючого Духу, де використано перевдягання, маскування, ігнорування соціальних ієрархій та звичаїв, ламання узвичаєних табу, коронування і позбавлення трону короля карнавалу, сміх, пародія на серйозні речі тощо. Роз-

повідь будуватиметься за Бахтінівським принципом «багатоголосся», чергування внутрішніх монологів персонажів. Автор пародіює схеми, випробувані у романах Федора Достоєвського, тому в його творі ці «голоси» ведуть мовлення в другій особі однини, тобто самі до себе звертаються на «ти». Такі постмодерні забави, гра з читачем забезпечують романові добру читабельність.

Назва «Рекреації» (латин. recreatio — відновлення, перерва для відпочинку між лекціями) натякає на звичай спудеїв Києво-Могилянської академії, які вдавалися до карнавальних ритуалів і забав. Проте назва має й інший смисл — «творити по-новому» й символізує поховання культури як засобу виживання нації і народження вільної, багатоманітної культури, яка після проголошення незалежності України розвивалася в новому духовному просторі.

Як колись у класицистів, прізвиська героїв твору промовисті. У вигаданому місті Чортопіль, цій «українській Мецці», зустрічаються талановитий поет Мартофляк (він же чоловік Марти; можливо, прототипом його є побратим Андруховича з «Бу-Ба-Бу» — Неборак), геніальний режисер всіх часів і народів Павло Мацапура (прізвисько означає «бридкий», «страховисько» й асоціюється з «Енеїдою» Івана Котляревського), поет Юрко Немирич, Хомський (прізвисько Хома, що асоціюється з біблійним Хомою Невіруючим), Грицько Штундера (прізвисько якого асоціюється з «бандерою»: герой народився в Караганді, а вихований у російськомовному Донбасі, де такі прізвиська були звичними; корінь прізвиська до того ж натякає на легковажну, цинічну, безпринципну людину). Словом, це не плакатні герої з лакованих творів соцреалізму, а нові, яскраві, об'ємні. Цитати, алюзії з творів світового письменства, посилання на інші джерела розширюють межі моделювання дійсності.

Художній світ Андрухович будує на перетині його реальних і карнавальних площин, використовуючи прийоми української вертепної драми. Уже початок твору дає уявлення про карнавал Свята Воскресаючого Духу як антисвіт, тобто світ навиворіт, що відбиває «есесерівську» дійсність. До Чортополя приїжджають з Ленінграда Хомський, зі Львова — Марта і Мартофляк, з Коломиї (можливо, це прототип Чортополя, де в ці роки проходило дійство «Духовної Української Республіки») — Немирич і Штундера, з-за кордону — Попель (згодом з'ясується, що це новітній Мефістофель, чорт). З кожним персонажем уже в дорозі відбуваються пригоди, що свідчать про наближення дійства карнавалу. І таке напруження романної дії не спадає до кінця твору. Проте це лише зовнішня площина роману. Карнавал перериває путч, але свято триває. Дійство висвітлює те, що між карнавалом і некарнавалом межа хитка: карнавальний

король теж може бути жорстоким, тут теж може чинитися насильство, а в насильстві є елементи карнавалу, блазнювання (яскравим прикладом чого є гітлеризм і сталінізм). Таким чином, митець із тривогою порушує питання про можливість нашого відродження, розвінчуючи деякі ейфорійні міфи. Наприклад, сюжетний мотив карнавалювання й декоронування Великого Поета, функції якого виконує Мартофляк. Упродовж романної дії автор навмисне приземлює образ Поета, знімаючи його з п'єдесталу Пророка і Вождя.

Андрухович своїм твором прагнув змінити естетичну стратегію українського роману, звертаючись до мовлення, що охоплює різні пласти мови: тут відтворено живе мовлення людей кінця ХХ століття, народнорозмовну мовну стихію — від довоєнного галицького зразка до сучасного суржика, з використанням елементів жаргону. Автор з комічною метою зіштовхує різні мовленнєві потоки, що є засобом характеристики персонажів, створення двозначних ситуацій, ілюзії достовірності змальованого життя. Символіка роману багатофункціональна. Дія відбувається на Ринку, в ресторані під Ринком, тобто у підвалі, що є символом підземелля, пекла. Нічні дієства підсилюють таємничість і карнавальність зображуваного. Чортопільський карнавал мав на меті перемогти смерть, здолати яку героям допомагає чорт. І сама дійсність, і герої зазнають перевтілення і перетворення — рекреації. Але митець розсіює ілюзії — це багато перетворень і розчарувань у нас попереду. У карнавальній стихії будемо прощатися зі старими міфами, щоб витворювати нові.

Сучасна драматургія. У 90-і роки з'явилися драматичні твори, в яких автори прагнули звільнитися від традиційних шаблонів і схем у моделюванні дійсності. Сучасна драма сповнилася інтелектуальним струменем. Мистецький резонанс мали антології «Близнята ще зустрінуться» (1997) — п'єси митців української діаспори й «У чеканні театру» (1998) — твори молодих драма-

тургів України (*Наталя Ворожбит, Юрій Данилюк, Леся Демська, Анатолій Дністровий, Олена Клименко, Неда Неждана, Олена Савчук* та інші). Молоді автори шукають нові форми і прийоми моделювання світу: порушують класичну стрункість у побудові сюжету п'єс, вільно поводяться з часопростором дії, захоплюються колажним принципом побудови твору, вдаються до умовних форм, зокрема сюрреалістично-асоціативних зв'язків, до імен-абстракцій та імен-символів (Бабуся, Арлекін, Вагнер тощо).

Ярослав Стельмах

У їхніх творах переважає камерність. На сценах театрів були поставлені непересічні п'єси «Ісус — Син Божий» *Василя Босовича*, «Стережися лева», «Синій автомобіль» *Ярослава Стельмаха*. Збірник «П'ять п'єс» (2002) оприлюднив *Олександр Ірванець*, в яких змальовано хвороби постмодерної людини, яка занурюється у внутрішній спустошений світ. Дійові особи стикаються з гіркими реаліями, нагадують кіборгів, адже за них хтось планує, а розраховує інший. Вони потрапляють у згубні ситуації, по суті, в «мертву зону», стають «втраченим поколінням». Драми Ірванця перекладалися німецькою, французькою, англійською, польською, хорватською мовами, були поставлені в театрах Штутгарту, Лейпціга, Люксембурга, а також Києва, Харкова. З'явилася нова жанроформа — *монодрама*, яка передбачає перебування на сцені одного героя, що виголошує монолог: «Стіна» *Юрія Щербака*, «Гра в шахи» *Олексія Шипенка*, «Синій автомобіль» *Ярослава Стельмаха*, «Мільйон парашутиків» *Неди Нежданої*, «Маленька п'єса про зраду для однієї актриси» *Олександра Ірванця* та інші. П'єса «Синій автомобіль» *Ярослава Стельмаха* (1949—2001) — цікава тим, що в ній піднято завісу над процесом створення роману, повісті, п'єси. Письменник А. перебуває у творчій кризі. Для самоствердження йому конче треба написати твір. Митець намагається відшукати сюжет — цікавий, динамічний, інтригуючий, проблемний. Ось йому здається, що варто описати художника — геніального відлюдника, його знайомство з дівчиною... Від художника А. переходить до вигадування життя дівчини, життя її чоловіка, потім дідуся й бабусі і т.д. Цей нескінченний «потік свідомості» письменника А. час від часу переривається його спогадами про своє життя, складні стосунки із батьком, матір'ю, сестрою і братом. Оце протиставлення вигаданого й справжнього життя і є відкриттям драматурга. Описуючи пошук сюжетів, яким займається письменник А., Стельмах вдається до пародіювання, бо серед тих побудов легко вгадуються схеми й штампи, що їх експлуатують і літератури, і працівники театру й кіно. Драматург наповнює монодраму іменами художників (Дюрер, Сезанн, Шагал), композиторів (Моцарт, Чайковський, Дебюссі, Шнітке), письменників (Толстой, Пруст, Гоголь, Гофман, Купрін), кінорежисерів (Фелліні) тощо. Врешті герой А. вирішує: «*Ні, досить, досить чужих слів, чужих думок, має ж бути і в мені хоч щось своє! Своєї радощі, свої страждання... То, мабуть, з них і почнімо? Спробувати ж можна!*» Не випадково письменникові А. згадується синій автомобіль — іграшка, подарована йому в дитинстві: «*Я стояв, не в змозі зронити ні слова, не наважуючись і руку простягнути по цей скарб! А мати, щаслива мою радістю, молода, гарна, весела, передала іграшку батькові, і*

той став заводити її. Він вийняв ключик, притримуючи коліщатка, поставив машину на підлогу і забрав руку. Чи ж передати це відчуття, цей захват, це щастя! Синій автомобіль! Він дзигчить і мчить по колу, смішно наштвхується на ніжки стільців, і тоді батько чи бабуся нахилиються і поправляють його, і він знову їде своєю, призначеною лише йому, безкінечною дорогою, а мати, батько, бабуся дивляться на мене з усмішкою — ми сидимо усі вчотирьох у світлому колі, окресленому тінню від абажура, а автомобіль усе їде та їде — від одного до другого, мовби снуючи між нами невидиму, але вічну ниточку». Настає пауза, після якої письменник, ніби після сну, продовжує шукати сюжет для свого твору. В цьому монолозі привертають увагу слова про автомобіль, який «їде своєю, призначеною лише йому, безкінечною дорогою». Ними драматург нагадує про основне призначення людини — обрати свій, призначений лише їй шлях і не сходити з нього.

Трагікомедія «Синій автомобіль» являє собою багатоплановий твір, у якому Ярослав Стельмах, поєднуючи реалістичне й постмодерне письмо, малює людину в скрутну хвилину її життя, у хвилину, коли вона, мобілізуючи всі свої ресурси, намагається віднайти тверду опору, щоб відштвхнутися і йти далі.

Отже, літературний процес кінця ХХ — початку ХХІ століть позначений пошуками нових мистецьких ідей, образів, стильових манер, спробою осмислити духовні реалії нашого буття, позбувшись віджилих увлечень і форм.

Словникова робота. 1. Запам'ятайте визначення поданих термінів.

Монодрама (грец. monos — один, drama — драма) — жанровий різновид драми для одного актора, який за допомогою монолога-сповіді розкриває світорозуміння і долю персонажа. Розвивається драматична дія через саморозкриття героя, його почуття і переживання, полеміку з уявним опонентом, співбесідником, слухачем, глядачем. Її композицію визначають лейтмотиви, асоціативні зв'язки, згадування, марення.

Масова література (або *тривіальна*) — широко тиражовані популярні розважальні або повчальні твори, розраховані на читачів з невибагливим естетичним смаком. Такі тексти примітивно і схематично відображають людське життя і побутові взаємини людей, апелюючи до стандартної і стереотипної свідомості людей. Жанрові форми регламентовані з погляду сюжету: використання готових схем, його основних перипетій, дійових осіб, мови, манери оповіді і навіть обсягу. До масової літератури належать бульварні, лубочні, любовні, детективні, кримінальні романи (бойови-

ки), жанри коміксу, трилеру, фантастичні романи, фентезі. Масову літературу представляють сучасні українські письменники *Сергій Ухачевський* («Лицедії»), *Андрій Кокотюха* («Шлюбні ігрища жаб», «Повернення сентиментального гангстера», «Мама, донька, бандюган») та інші.

Фентезі (англ. fantasy) — різновид ненаукової фантастики, твори, в яких змальовуються вигадані події. У цих творах головну функцію відіграють ірраціональне, містичне начало, а також вигадані світи, існування яких не пояснюється логічно. Змальовуються боги, демони, добрі й злі чарівники, гноми, велетні, привиди, вампіри, міфологічні і казкові істоти. У цьому жанровому різновиді поєднуються ознаки казки, фантастики і пригодницького роману. Відомі зразки фентезі: трилогія «Володар кілець» *Джона Рональда Толкієна*, «Хроніка Нарнії» *Клайва Стейплза Льюїса*.

Хеппенінг (англ. — happening, від to happen — відбуватися) — один із різновидів мистецтва дії, культивованого авангардом. Його мета — замінити традиційний художній твір жестами, імпрровізацією, розігруванням на сцені вистави, в якій сюжет виникає від спровокованої події, фольклорних свят, карнавалу, традиційних фестивалів і твориться на очах у глядачів. Сюжет і гру творять безпосередні учасники дійства, що яскраво продемонстрували представники угруповання «Бу-Ба-Бу».

2. Назвіть відомі вам монодрами українських та зарубіжних драматургів. 3. Які характерні ознаки масової літератури? Кого з її представників у зарубіжній та українській літературах ви знаєте? Чому твори масової літератури є багатотиражованими? Про що свідчить таке явище? Чи погоджуєтесь ви з думкою, що твори масової літератури перебувають на маргінесі елітарної культури? 4. Які твори жанру фентезі ви читали? Чим вони вас захоплюють?

Підсумуйте прочитане. 1. Як змінилася картина літературного процесу на межі ХХ — ХХІ століть? 2. На які цінності орієнтується нова генерація українських митців? 3. У чому полягає суть полеміки між молодшим і старшим поколіннями письменників? 4. Якими ознаками характеризується постмодернізм? Яких письменників відносимо до постмодерністів? 5. Що ви дізналися про літературні угруповання кінця ХХ — початку ХХІ століть? 6. Окресліть коло художніх шукань молодих поетів-дев'яностників. 7. Як розвивалася художня проза цього періоду? Які її здобутки? 8. Схарактеризуйте сучасну драму, назвіть молодих драматургів. До яких умовних форм вдаються драматурги? 9. Які твори сучасних письменників ви читали? Чим саме вони вам запам'яталися? 10. Твори яких українських письменників користуються популярністю в Європі?

Поміркуйте. 1. Які причини появи нових художніх дискурсів? Що зумовило гострі дискусії між поколіннями письменників? 2. Як ви спри-

ймає епатаж у творах постмодерністів? У чому полягає новаторство представників літературних угруповань? 3. Які роздуми викликає у вас лірика Ігоря Римарука? 4. Що ви сприймаєте, а що ні у творах сучасних митців?

Аналізуємо твір. 1. Яке враження справила на вас повість «Казка про калинову сопілку» Оксани Забужко? Які фольклорні джерела покладено в її основу? Коли відбуваються події? З якою метою поєднано фантастичність з реальним побутом? 2. Якими мотивами перегукується повість з біблійними образами Авеля і Каїна? 3. З'ясуйте жанрову своєрідність твору. В чому виявляється його психологізм? Який тип сюжету застосувала повістярка? 4. Яку функцію відіграє опозиція двох сестер — Марії та Ганни? В чому своєрідність конфлікту твору? Які морально-етичні питання порушуються в ньому? Які риси в характері обох сестер вам імпонують, а які — ні? 5. З якою метою письменниця вдалася до оповідної манери? Чим повість перегукується з творами Марка Вовчка? Які повчальні уроки містить твір Оксани Забужко?

Робота в групах. Об'єднайтеся в класі у 5 груп, колективно підготуйте відповіді на подані запитання. 1. Які проблеми порушено в романі «Рекреації» Юрія Андруховича? 2. Якою змальовано постколоніальну дійсність у романі? Як згруповано персонажів? 3. Яку функцію відіграють карнавальність, алюзії, ремінісценції у творі Андруховича? Розкрийте його назву. 4. Яким Андрухович змалював антисвіт? З'ясуйте смисл карнавального коронування і декоронування. 5. У чому полягає повчальність роману?

Мистецька скарбниця. Розгляньте на II форзаці та опишіть картину Анатолія Коломійця «Віолончеліст». У чому полягає своєрідність поєднання традиційного образу з постмодерним баченням світу? Чим картина художника перегукується із поезіями Василя Махна, Сергія Жадана? Прочитуйте їхні поезії на підтвердження своїх суджень.

Творча робота. Напишіть твір-мініатюру «Реальність і карнавальність у «Рекреаціях» Юрія Андруховича».

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Бондарева О. Міф і драма. У новітньому літературному контексті. — К., 2006.

Українські літературні школи та групи 60—90-х років ХХ століття. — Львів, 2009.

Ткачук М. Метафора, що вивертає світ. Поезія дев'яноститишників // Кур'єр Кривбасу. — 1999. — Червень.

Харчук Р. Сучасна українська проза. Постмодерний період. — К., 2008.

Російськомовні поети в Україні

Всім серцем любіть Україну свою —
і вічні ми будемо з нею!
(Володимир Сосюра)

Міграційні процеси, що здавна спостерігаються на землі, рано чи пізно призводять до того, що в певній державі осідають для постійного проживання представники інших народів чи народностей, які відрізняються від корінного населення мовою, культурою, звичаями. Їх і називають нацменшинами. Рівень культури прибульців має передбачати способи співіснування з корінним населенням: для взаєморозуміння їм слід вивчити його мову, для уникнення міжетнічних конфліктів — знати й дотримуватися законів та звичаїв корінного населення, для духовного збагачення — опанувати необхідні знання про історію та культуру корінного населення. Дотримання цих елементарних правил забезпечує співіснування певної держави з мігрантами, сприяє взаємозбагаченню і культурному розвитку корінної нації та людей, що обрали цю країну місцем свого проживання. Коли мігранти починають забувати про свої обов'язки і намагаються домогтися особливого статусу, виникає невдоволення корінного населення і потреба уточнення їхнього статусу, що часто призводить до напруження в суспільстві.

Микола Вінграновський в одному з віршів розмірковував: «До жодного народу зла не маю. / Чому ж тоді все важчає мені / На світі жити в множині духовній?».

Оце життя в «множині духовній», тобто в етнічному багатоголоссі, вимагає надзвичайних зусиль, адже кожна людина мусить виробити в собі почуття поваги до інших, відмовитися від агресії стосовно інших, зберегти свою індивідуальність і не призвести до руйнування мови, історії, культури інших народів.

Україна із вдячністю ставиться до тих, хто зумів полюбити її мову, пісні, її сиву давнину. Одним із найяскравіших прикладів такого проникнення в душу українського народу є приклад геніального кінорежисера *Сергія Параджанова*, який своїм фільмом «Тіні забутих предків», знятим за повістю *Михайла Коцюбинського*, на весь світ прославив нашу державу. Вірменин за походженням, Параджанов блискуче оволодів українською мовою, із великим захопленням ставився до української літератури і мистецтва, до українського фольклору, що й допомогло йому проникнути в справжню суть одного з найкращих творів української літератури і донести його красу до глядачів усього світу.

Прикладом такого шанобливого ставлення до України, її мови та культури є творчість російськомовних поетів Миколи

Микола Ушаков

Ушакова, Леоніда Вишеславського, Бориса Чичибабіна та Леоніда Кисельова.

І строфи Пушкіна, і строфи Кобзаря...

Одним із найвідоміших в Україні російськомовних поетів є **Микола Ушаков**. Народився він у 1899 році в Ростові Великому (Ростов-на-Дону). Дитинство його минуло на Ярославщині (північ Росії), де хлопчик жив у маєтку своєї бабусі, вперше почув билини, російські та німецькі казки й пісні. У чотири роки він осиротів. Коли Миколці виповнилося дев'ять років, дідусь, Яків Панасович Ушаков, відвіз його до Києва та віддав навчатися до Першої київської гімназії — учбового закладу, який вивів у світ знаменитих художників, учених, лікарів — Миколу Ге, Михайла Булгакова, Миколу Зерова, Костянтина Паустовського, Олександра Богомольця та інших.

У 1923 році Микола Ушаков дебютував поезіями у київській газеті «Пролетарская правда». Незабаром його вірші друкували у Москві в «Комсомольской правде», «Молодой гвардии», «Красной Нови», «Новом мире».

Микола Ушаков захоплювався творами поетів-новаторів Олександра Блока, Володимира Маяковського, Павла Тичини, Михайля Семенка, Гео Шкурупія. Свої ранні твори Ушаков опублікував у футуристичних виданнях, зокрема в київському «Авангард-альманасі» (1930). Його перша поетична збірка «Весна республики» (1927) одразу ж привернула увагу критики. Усього ним видано близько п'ятдесяти книжок поезій, прози, статей про поезію та поетичну майстерність, перекладів. У 1972 році за збірки поезій «Я рифмы не боюсь глагольной» та «Мои глаза» Микола Ушаков був удостоєний Державної премії імені Тараса Шевченка. Помер поет у 1973 році в Києві.

Блискуче знання української мови дало змогу Миколі Ушакову перекладати вірші Григорія Сковороди, Івана Франка, Лесі Українки, Максима Рильського, Володимира Сосюри, Михайля Семенка, Миколи Бажана, Леоніда Первомайського, Євгена Фоміна, Андрія Малишка та прозові твори Івана Франка, Михайля Коцюбинського, Андрія Головка, Юрія Яновського.

Микола Ушаков дуже любив Київ. Він знав його історію, досконально вивчив топонімію його вулиць та провулків. Улюбленому місту митець присвятив збірку поезій «Київ» (1936). До теми Києва він повертався і в інших книжках, зокрема у книзі ліричних нарисів про Київ «Повесть быстротекущих лет». У вірші «Старый Киев» (1936) Микола Ушаков змальовує

старовинні «кривые улицы», «колокольни по холмам», «свечи нагорных золотых церквей». Завершується вірш строфою: «Их золочёные громады / пылали жаром / сквозь стекло. / Ведь даже и слепому надо, / чтоб было где-нибудь / светло». Тут вчувається перегук із поемою Павла Тичини «Золотий гомін», де також оспівуються золоті бані Києва. Із творчістю Павла Тичини Ушаков був знайомий ще з 1923 року, коли почув його вірші на засіданні літературного угруповання «Майна».

У 1961 році Микола Ушаков написав вірш «П. Г. Тычине», в якому зізнався: «Восторженный Ваш ученик — / не первый меж учениками, — / пытаюсь следовать за Вами, / но тайны Вашей / не постиг. / И мне порою только снится / недостижимая высь, / неуловимая граница, / где музыка и жизнь / слились».

У цьому вірші тонко і досить точно окреслено одну з основних рис лірики Павла Тичини — музикальність і життєва правда.

Ще одне захоплення Миколи Ушакова — Шевченкова поезія. У «*Стихах о Шевченко*» (1939) поет висловив парадоксальну думку: всеросійський імператор залишив свій чорний слід у біографії геніального Шевченка, щоб прославитися.

Натхненно Микола Ушаков працював над перекладами творів Шевченка. Великою підмогою в цій роботі було те, що українська мова стала для перекладача другим лексичним середовищем. Саме це дало йому змогу максимально зануритися в шевченківські шедеври, в їхню ритміку і відтворити своєрідність образів Великого Кобзаря та оригінальність його 14-складового вірша.

Серед російськомовних поетів в Україні вирізняється й поетеса **Леоніда Вишеславської**, який володів оригінальною поетичною манерою, своєрідною інтонацією. Народився він 1914 року в Миколаєві. Разом із батьками йому довелося жити і в Кривому Розі, і в Харкові. Після закінчення школи в 1930 році Леонід пробує оволодіти фахом електротехніка, потім біолога. Проте врешті віддає перевагу філології і в 1935 році вступає на філологічний факультет Харківського університету. Невдовзі факультет переводять до Києва, тож Леонід стає киянином. Як онукові священика Леонідові Вишеславському довелося пройти чимало випробувань у часи репресій і в 1937 році ледве уникнути арешту. Перший вірш Леонід написав в одинадцятирічному віці. Під час навчання у Харкові юнак відвідував літературну студію імені Василя Еллана-Блакитного, спрагло читав вірші Павла Тичини, Максима Рильського, Володимира Сосюри, Михайля Семенка,

Леонід Вишеславський

Миколи Бажана. У 1938 році з'явилася його перша збірка поезій «Здравствуй, солнце!». Здобувши диплом, Леонід Вишеславський став викладачем Київського педагогічного інституту. Коли розпочалася війна, він добровольцем пішов на фронт, зазнав поранень, проте воював до кінця війни, зустрівши перемогу в Чехо-Словаччині.

Збірку «Чайка» Леонід Вишеславський опублікував у 1946 році. Поет повернувся на роботу до Київського педінституту, 1947 року захистив кандидатську дисертацію. Продовжував видавати поетичні книжки. Особливого розголосу набула його збірка «Звёздные сонеты» (1962), передмову до якої написав перший космонавт *Юрій Гагарін*. У 1983 році за збірку «Ближкая звезда» поет був удостоєний Державної премії імені Тараса Шевченка. У 2002 році Леонід Вишеславський трагічно загинув.

В останній період життя Вишеславський почав писати вірші українською мовою, що увійшли до збірки «Українська сповідь» (2004), яку готував до друку сам поет, а завершив роботу його онук Гліб. З-поміж інших вирізняється вірш, який і дав назву збірці:

У селі слобожанським, на волі,
де життя мого ранній причал,
в дивно-рубленій, пам'ятній школі
я Тарасову мову вивчав.
Пощастило мені, Україно,
у надіями сповнений час
захопити, бодай на хвилину,
твій — двадцятих років — ренесанс.
Тільки все було знищено знову,
все невдовзі зійшло нанівець,
та Йогансена і Хвильового
я для себе обрав за взірць.
Як хотілося справжнього слова!
Як ми після пекельних боїв
ту нев'янучу слухали мову,
що лунала як ангельський спів!
Україно, де сонце і морок,
де жита від села до села,
кров'ю, працею, голодомором
і дитинства чаруючим колом,
наче Всесвіт, крізь мене пройшла.
Хуртовим, скаженіючим злетом
йшов за роком розбурханий рік...
Називавсь я радянським поетом,
називавсь я російським поетом
та назвавсь українським навік!

Віталій Кравченко.
Григорій Сковорода

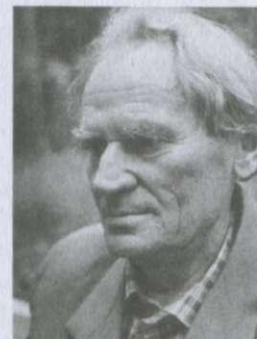
Любов до України, її міст і сіл, її мови і поезії лунає в кожній збірці митця. Він захоплено згадує Григорія Сковороду, Тараса Шевченка, Степана Руданського, Лесю Українку, Павла Тичину, Максима Рильського. У вірші «Мова» Вишеславський зізна-

ється, що в українських піснях він, росіянин, відчував особливу українську тишу, стогін дніпровської чайки, скрип карпатських ялин, дзвін запорозьких шабел і гуркіт дніпровських порогів. Вважаючи, що мова — то душа народу, він підкреслював: українська мова жива завдяки творчості Шевченка і Франка (до речі, українською мовою цей вірш переклав Максим Рильський). Багато зворушливих рядків, присвячених Україні, її пісням, знайдемо у книжці «Сковородиновский круг» (1981). Передусім це вірші «Про украинское село...» та «Песня над полем плывёт и вздыхает...». Поет пише про «многострунный песенный язык», про «сельских дней обыденный обряд», «щедрый праздник» жнив, про Всесвіт, який слухає пісню «Місяць на небі, зіроньки сяють...» — «песню земной любви».

Особливе місце в російськомовній поезії України посідає творчість харків'янина *Бориса Чичибабіна*. Він народився в 1923 році у Кременчуці Полтавської області. Справжнє прізвище Чичибабіна — Полушин, а псевдонімом стало прізвище матері. 1940 року Борис закінчив школу і вступив на історичний факультет Харківського університету. Проте з початком війни юнака забрали служити в Кавказькому воєнному окрузі. Повернувшись із війни, Борис вступив на філологічний факультет Харківського університету. У 1946 році його заарештували. Однією з причин арешту були вільнодумні вірші, які Борис охоче читав своїм однокурсникам. Серед них був і вірш «Мать моя, посадница», в якому висловлено критичне ставлення до тогочасної дійсності: «Проперчи страну дотла, / песня-поножовщина, / чтоб на землю не пришла / новая ежовщина! / Гой ты, мачеха-Москва, / всех обид рассадница. / Головою об асфальт, / мать моя, посадница».

П'ять років ув'язнення Борис Чичибабін відбув у Вятлазі (в Кіровській області). Пізніше він написав про цей період у своєму житті: «...мой дух возвращался в тюрьмах / этапных, следственных и прочих».

Після звільнення Чичибабін, розуміючи, що про вищу освіту йому слід забути, закінчив бухгалтерські курси і працював бухгалтером у різних організаціях, на заводах. У 1958 році він познайомився з московським поетом *Борисом Слуцьким*, за рекомендацією якого його вірші 1958 року надрукували в часописі «Знамя». У Москві Чичибабін зустрічався з *Самуїлом Маршак*ом, *Іллею Еренбург*ом, *Віктором Шкловським*, які підтримали талановитого митця. У 1963 році в Москві поба-

Борис Чичибабін

чила світ збірка поезій Чичибабіна «Молодость», а в Харкові — збірки «Мороз и солнце» (1963), «Гармония» (1965) та «Плывёт Аврора» (1967). Лірика Чичибабіна набула популярності. Вихід книг дозволив йому залишити бухгалтерську роботу. Впродовж 1964—1968 років поет проводив заняття літературної студії. Після проведення студійцями вечора, присвяченого творчості *Бориса Пастернака*, студію закрили, тож Борис Чичибабін знову був змушений повернутися до бухгалтерської роботи. Його гострі, викривальні вірші поширюються через самвидав. Борис Чичибабін приятелював з поетами, філософами, літературознавцями, чії погляди відзначалися критичним ставленням до радянської дійсності. Цього не могли не помітити спецслужби, тож Бориса Чичибабіна у 1972 році виключили зі Спілки письменників України — за антигромадянську поведінку й антирадянські вірші (серед них — і вірш «С Украиной в крови я живу на земле Украины...»).

Твори Бориса Чичибабіна після тривалої перерви почали публікувати лише з початком суспільно-політичних змін: у 1989 році з'явилася збірка «Колокол» (за яку автора було удостоєно Державної премії Росії), у 1990 — «Мои шестидесятые», у 1994 — «82 сонета и 28 стихотворений о любви» та «Цветение картошки». Помер митець у 1994 році, не дочекавшись виходу збірки вибраного «В стихах и прозе».

Борис Чичибабін виховувався в російськомовному середовищі. Любов до російської літератури йому прищепили у гімназії. Проте юнак усвідомлював, що живе в Україні. Він із великою повагою ставився до творчості Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, інших поетів. Російська та українська культура у його свідомості жили в нерозривній єдності. У вірші «*Родной язык*» (1951) поет зізнався: «У меня — такой уклон: / я на юге — россиянин, / а над северным сияньем / сразу делаюсь хохлом».

Отже, не випадковим у творчості Бориса Чичибабіна є вірш «*Приготовление борща*» (1964), який можна назвати гімном українській національній страві. Поет із любов'ю і захопленням спостерігає за приготуванням борщу, не пропускаючи повз увагу жодного етапу: ось у каструлю вкинута м'ясо, потім моркву, перець і буряк, картоплю, сало, капусту, цибулю (поет пише «цибуля», а не «лук»). Завершується твір такими рядками: «*Владыка, баловень, кашей, / герой, закованный в медали, / и гений — сроду не едали / таких породистых борщей. // Лишь добрый будет угощён, / лишь друг оценит это блюдо, / а если есть меж нас иуда, — / пусть он подавится борщём!...*».

Окрім цієї колоритної замальовки, є чимало творів Чичибабіна, в яких він звертається до глибоких узагальнень, вдається до осмислення таких постатей, як Петро I, Тарас Шевченко,

Микола Руденко, Ліна Костенко. У вірші «*Тарас*» поет зазначив, що творчість Шевченка для нього — взірець, «*образ и пример*». Він низько схиляється перед людиною, яка готова «за край свой ридный» віддати на розп'яття душу. Митець стверджує, що збірка «Кобзар» стала для українців своєрідною Біблією. І наголошує: «*Светом его сердца вся земля повита, / жаром его мысли мир весь озарён, / слышат все народы строфы «Заповита», / головы склоняя перед Кобзарём*».

Шевченковим духом просякнутий і вірш Чичибабіна «*Проклятие Петру*» (1970). Шевченко проклинав царя, який заборонив книгодрукування й навчання українською мовою в учбових закладах, «дабы народ малороссийский не почитал себя отличным от великороссийского». Борис Чичибабін також не шкодує гострих, дошкульних виразів на адресу імператора: це й «*царь-христубийца*», і «*ратник сатаны*», і «*нравственный урод*». Поет запевняє, що ніколи не сприйме такого деспота як значного історичного діяча.

Глибиною змісту відзначається вірш «*С Украиной в крови я живу на земле Украины...*», де лунають слова любові до землі, на якій живе поет, до джерела Григорія Сковороди, з котрого автор твору черпає життєдайну воду, до «*соловьёв запорожских времён*». Митець вважає, що історія складалася б інакше, якби «*городом престольным*» став Київ, а не північне місто.

Спостерігаючи крах радянської імперії, Борис Чичибабін написав ряд віршів, у яких вчувається розгубленість і жаль, що між республіками, що входили до СРСР, з'явилися прикордонні стовпи, що тепер треба оформляти візи для поїздки до рідних і друзів. Він не сприйняв поривань колишніх республік до державної незалежності, хоча про це мріяли і Тарас Шевченко, і Микола Руденко, і Ліна Костенко, і багато поколінь українців та інших народів. Чичибабін зізнається, що не любить Львова через його явну європейську орієнтацію на Захід. Очевидно, він не міг перебороти в собі утопічного уявлення про СРСР як про єдину державу, де панує творчість великих російських письменників, для якої немає кордонів.

Яскравою зіркою на небосхилі російськомовної та україномовної поезії спалахнув *Леонід Кисельов*. Він прожив лише 22 роки (1946—1968), проте встиг за цей час створити поезії, позначені неповторним стилем, оригінальною образністю, своєрідним світобаченням. Леонід Кисельов був сином відомого прозаїка Володимира Кисельова. Письменницьке й наукове середовище, в якому зростав Леонід, сформувало його світогляд, розуміння життя у всіх його виявах. Спілкуючись із батьком, його друзями (серед них назвемо таких наукових і літературних світил, як Віктор Некрасов, Дмитро Затонський,

Леонід Кисельов

Юрій Щербак, Мирон Петровський), Леонід визначив напрямки пошуків себе, вироблення своїх громадянських позицій, естетичних уподобань. Дебютував Леонід Кисельов десятикласником: за рекомендацією Віктора Некрасова «Новый мир» у 1963 році надрукував вірші початківця «Цари», «Стихи о Тарасе Шевченко», «Я позабуду все обиды...». Особливо гостро прозвучав вірш «Цари», в якому юний поет запропонував підірвати пам'ятник Петрові I, бо цей «державный конник» «розпинав нашу Україну» (Леонід Кисельов вплив у канву вірша Шевченкові слова). Він висловив і своє переконання в тому, що в Росії за всю її історію не було «ни одного хорошего царя». На вірш «Цари» звернув увагу член-кореспондент АН СРСР Дмитро Благой, який стверджував, що цар Петро I і пам'ятник йому — це святині, отожд. чіпати їх не можна. Він дорікнув і школі, в якій навчався Леонід Кисельов, за виховання такого політично незрілого учня. Промовистими є також «Стихи о Тарасе Шевченко», де говориться про віру в майбуття, яка жила творчість Великого Кобзаря. Поет запевняє, що «будет об этом помнить и будет писать — так». Кисельов називає Шевченка «одним таким на свете... поэтом» і слідом за ним на адресу «вельмож... украинских, / Своих же братьев давящих и рвущих / Почище всяких турков и татар» кидає одне-єдине пристрасне слово — «Ненавижу!».

Сповідальні ноти звучать у вірші «Дом Шевченка». Тут поет говорить про чистоту рядків Шевченка, його прямоту і правдивість, про незворотність обраного ним шляху. Біля порога цього будинку Кисельов присягається бути вірним заповітам Шевченка. Свідченням того, що Леонід Кисельов свято дотримувалася «великой присяги», є вірші «В пятьдесят втором, холодном, трудном...» та «Я позабуду все обиды...». Вони просякнуті співчуттям до простого люду, змушеного «милюватися» порожніми вітринами магазинів і портретом Сталіна, виставленим у них. У першому творі поет не побоявся сказати про те, що за Дніпром люди пухнуть із голоду (тематично споріднений також вірш «Я воспитывался в очередях»). Другий вірш присвячений українській народній пісні. Автор усвідомлює, що милозвучна мова, на якій ті пісні написані — напівзабута. Водночас він певен, що «всё на свете — только песня на украинском языке».

Кисельов чудово знав творчість Григорія Сковороди, Павла Тичини, Івана Драча, Миколи Вінграновського та інших українських поетів. У вірші «Луна позолотила иней...», наві-

яному віршем Павла Тичини «О панно Інно...», Кисельов дозволив собі пофантазувати і уявити панну Інну в літах, бабусею, що няньчить онуків. У вірші «Язык не может сразу умереть...» ім'я Тичини постає в іншому контексті. Митець заявляє, що ми не маємо права занедбати українську мову, бо це мова, яка «вспыхивает пламенем в стихах / Тычины — гениального поэта». І саме це переконує його в тому, що «язык не может сразу умереть» (цю ідею висловлено і в україномовних віршах Кисельова «Катерина» та «І мати молода, і сонце юне...»): «Та не було народів без'язиких, / І ще німим народів не було!»

Перший україномовний вірш Кисельова датований 1967 роком. Загалом він написав 33 поезії українською мовою. Розмірковуючи над мотивами звернення митця до української мови, професор Манітобського університету (Канада) Ярослав Розумний висловив думку: «Нам здається, що перехід Кисельова на українську поезію треба розглядати як акт етичний, громадськи вмотивований і спрямований проти загрозливих симптомів збайдужіння великого прошарку української інтелігенції, а тим самим загалу населення до української ситуації... Як людина прямих доріг, він свідомо став на захист зведеного народу, виступивши проти всіх фальшивих міфів і богів».

Саме через це ми й вивчаємо творчість російськомовних поетів України, готових у найтяжчу хвилину підставити плече українській мові. Бо, за словами літературознавця Наталії Мазепи, «російський поет в Україні — це російський поет плюс українська культура, до якої він причетний». До цих слів слід прислухатися всьому російськомовному населенню України.

Підсумуйте прочитане. 1. Яких російськомовних поетів в Україні ви знаєте? Назвіть по кілька віршів кожного з них. 2. Які мотиви домінують у творах російськомовних поетів України? 3. Яку прикметну рису архітектурного обличчя столиці України зафіксував у вірші «Старый Киев» Микола Ушаков? У яких творах інших поетів оспівано золоті церковні бані Києва?

Міжпредметні паралелі. 1. Яке місце у творчості російськомовних поетів України посідає українська культура? 2. До творчості яких українських поетів вони найчастіше звертаються і чому? Наведіть приклади.

Творчі завдання. 1. Порівняйте вірші Бориса Чичибабіна і Леоніда Кисельова про російських царів, визначте спільні теми та ідеї. Чим подібні й чим різняться світоглядні переконання обох поетів?

Поміркуйте. 1. Які роздуми виникали у вас під час прочитання віршів російськомовних поетів України? 2. Які з цих творів вас найбільше схвилювали і чим саме? 3. З якою метою поезії російськомовних авторів вивчають на уроках української літератури?

 Мистецька скарбниця. Яким постає великий український письменник і філософ з портрета «Григорій Сковорода» Віталія Кравченка (с. 402)? Чому до постаті цього великого українця звернувся Леонід Вишеславський у циклі поезій «Сковородинський круг»? Із яким постулатом Григорія Сковороди перегукується рядок «Сельских дней бесхитростный обряд» із вірша Вишеславського «Это украинское село»? Пригадайте збірку «Сад божественних пісень» і поміркуйте над змістом рядка Вишеславського «Песня над полем плывёт и вздыхает».

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Адельгейм Е. Остаются стихи: Очерк творчества Николая Ушакова. — М., 1979.
- Кисельов Л. Тільки двічі живемо: Вірші, проза, спогади про поета. — К., 1991.
- Куприянов И. Леонид Вышеславский. — К., 1984.
- Рахлин Ф. О Борисе Чичибабине и его времени: Строчки из жизни. — Харьков, 2004.
- Фризман Л., Ходос А. Борис Чичибабин. Жизнь и поэзия. — Харьков, 1999.
- Чичибабин Б. Стихотворения. Проза. Письма. — Харьков, 2002.

Урок-підсумок

Завершуючи шкільний курс вивчення української літератури, ви переконалися, що національне письменство тематично й жанрово багате і розмаїте. Внесок української літератури у духовну скарбницю людства унікальний і неповторний, як своєрідним і неповторним був історичний шлях України. Героїчні подвиги і звершення українського народу, його життєвий досвід, філософія, спосіб мислення, морально-художній потенціал, високий патріотизм знайшли своє мистецьке втілення у творах українських письменників. Вони перебували на передньому краї духовного, національного, культурного і художнього розвитку, підтримуючи дух свободи і гуманізму, закликали у важкі години до боротьби з ворогами, оспівували відвагу, мужність захисників Вітчизни, найвище цінуючи вірність своїй землі й самовіддану любов до України. Митці слова пізнавали теперішнє і прагнули заглянути у майбутнє, відкриваючи нові площини буття, нові риси в національному характері українця, захоплюючись його душевною красою, моральною силою, альтруїзмом, совісністю, загостреним відчуттям обов'язку перед народом, одухотвореністю і поетичністю природи. Вони виховували у читача чистоту помислів, шляхетність, гідність, волелюбство, прагнення до високих ідеалів, навчали ненавидіти деспотизм, будь-які форми вияву гноблення,

духовного і фізичного рабства, осуджували аморальність, переступ проти совісті й розуму.

У ХХ столітті українська поезія була модерною за змістом і формою. Її проймає гуманістичний ідеал як основа життєдіяння ліричного героя, який у віршах Миколи Зерова, Максима Рильського, Євгена Плужника, Євгена Маланюка, Богдана Бойчука, Василя Симоненка, Миколи Вінграновського, Івана Драча, Ліни Костенко, Бориса Олійника стає мірою Всесвіту. Проблематика збірок «Троянди й виноград» Максима Рильського, «Тиша і грім», «Земне тяжіння» Василя Симоненка, «Гранослов», «Таємниця твого обличчя», «Сонети подільської осені» Дмитра Павличка висвітлюється крізь призму метафоричного мислення, яскравої образності, філософської заглибленості в таємниці світу й космосу.

Лірика багатьох українських митців ХХ століття наповнена ніжними почуттями і багатою гамою переживань. Особливо розквітає медитативна, пейзажна, урбаністична, філософська та інтимна лірика. Оновлюється жанр балади, сонета, елегії, запроваджуються форми східних народів: рубаї, хоку. Окрім того, українська поезія ХХ століття відзначається особливим ліризмом, розкриттям глибоких почуттів і переживань ліричного героя. Тому чимало поезій було покладено на музику, а деякі стали народними піснями.

Особливо популярною серед народу є «Пісня про рушник» Андрія Малишка. Поет відбив цілу гаму материнських почуттів — смутку, щемливого прощання з сином, коли він вирушав у дорогу життя, залишаючи рідну оселю. Митець відтворив материнську велич і самовіддану любов у «Пісні про рушник», що здобула всенародну шану. Спираючись на фольклорні образи, традиції і звичаї народу, поет змальовує хвилюючу сцену: мати впроваджує сина у великий світ, дарує йому «на щастя, на долю» найдорожче — вишиваний рушник. В Україні ще з давніх часів рушник був національною святинєю, символізуючи злагоду, благополуччя, кохання, згоду, коли дівчина дарувала рушника коханому, урочисто перев'язувала рушником сватів під час заручин, рідних і хрещених батьків під час весілля. Молодим, коли беруть шлюб, рушника кладуть під ноги, щоб було щастя. Ним прикрашають оселю, стіл перед урочистими подіями тощо. Власноруч вишиті рушник та сорочку подарувала Андрієві Малишку і його мати, виряджаючи сина на навчання до Києва. Усе життя поет згадував цю хвилюючу подію, що з великою емоційною силою вилилась в уславленій пісні. Твір будується як монолог ліричного героя, його щира сповідь, розповідь про найріднішу людину в світі. В центрі пісні — образ матері, краса її вчинку й душі. Мати дарує синові український руш-

ник — символ її любові й благословіння. Красу материнської душі поет розкриває через виразні деталі. Трудівниця, вона «ночей недоспала», аби вишити рушник, без якого не бачить щасливої долі своєї дитини. Лаконічно, через виразні епітети, автор змальовує її портрет: «*І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка, / І засмучені очі хороші, блакитні твої*». Важливу ефонічну функцію виконує анафоричне «і», прийом градації, пісенна мелодійність, що ними підсилюються щирість синівських почуттів і велич матері-сподвижниці, якій судилося пережити розлуку з сином, довге чекання. Та головне — мати вірить у синівську світлу долю: адже рушник є оберегом юнака! З образом матері ліричний герой тісно пов'язує образ рідної землі. В його уяві постають пастельні просторові пейзажі: «*росяниста доріжка*», «*зелені луги й солов'їні гаї*», «*тихий шелест трав*», «*щебетання дїбров*», які завжди супроводжуватимуть героя дорогами життя й викликатимуть світлі почуття.

У творах українських митців порушувалися філософські, морально-етичні й естетичні проблеми та пропонувалося їх розв'язання. Повчальним був їхній художній досвід митців у змалюванні боротьби народу за національне визволення. Галерею образів борців за свободу України змалювало чимало митців. Вони опоетизували героїв, мета діяльності яких збігається із загальнонародними інтересами: ці персонажі втілюють відповідальність, активність, волю та ясну мету. Такими постають Прокіп Конюшина в новелі «Фавст» Григорія Косинки, персонажі романів «Чотири шаблі», «Вершники» Юрія Яновського. У передмові до французького перекладу «Вершників» Луї Арагон захоплювався лірико-романтичним стилем письменника, метафоричною сконденсованістю образів, планетарністю бачення.

В українській літературі ХХ століття вирізняється творча постать Олександра Довженка, чий внесок у духовну скарбницю українського народу та світу неоціненний. Він належить до лірико-романтичної стильової течії в українській прозі ХХ століття. У своїх новелах, оповіданнях, кіноповістях він синтезував традиційні засоби епічного змалювання дійсності й людини (розповідь, сюжет, описи), лірики (ліричні й філософські відступи, монологи) та драми (діалоги з полілогами) з прийомами монтажу, вільного руху в усіх координатах часу і простору, з акцентуванням на зорових, слухових вимірах образів. Цій меті підпорядковуються сконденсовані форми оповіді, в якій важливу роль відіграє розповідач-усезнавець, автобіографічний оповідач («Зачарована Десна»), голоси героїв. Довженко поєднав документальну вірогідність з репортажем наратора з місця подій, елементи інтелектуальної і політичної прози, неоромантизм з

неореалізмом. Художня оповідь побудована в формі перетину часових площин, чергування сьогодні й вчора, завтра й позавчора. Ви знаєте, що Довженко увійшов у світову культуру не тільки своїми кінофільмами «Звенигора», «Арсенал», «Земля», «Щорс», «Іван», «Мічурін», а й безсмертними кіноповістями «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», «Зачарована Десна», «Поема про море» та іншими. У цих творах йдеться про «могутність людського духу» (Олександр Довженко), змальовано народ, що творить історію. У кіноповістях «Зачарована Десна», «Україна в огні», «Повість полум'яних літ» особливу композиційну роль відіграють монтаж, що прийшов з поезії, прийоми розбивки статичних кадрів, синтез ліричної патетики і всеохоплюючого сприймання картини світу, з фрагментів якої складається цілісний образ. Автор написав епічну епопею про український народ, який бореться за свободу й утверджує духовні цінності, людинолюбство, життєствердження. Ці риси національного характеру втілює Іван Орлюк, головний герой «Повісті полум'яних літ». Це багатогранний характер українця: сіяч хліба і воїн, захисник правди і пристрасна натура до добродіяння, мрійник і закоханий у рідну землю воїн. Його характер змальований у річищі неоромантичної поетики. Орлюк здійснює незвичайні подвиги, наділений рисами працелюбства, витривалості, альтруїзму, а ще — ніжний чоловік, мужній воїн і сіяч. Це — втілення душі народу, українського національного характеру. Події у творі відбуваються з літа 1941 по весну 1945 року в просторі від Сталінграда до Берліна. У творі змальовано українське село над Дніпром у період відступу армії, за німецької окупації, під час визволення і першої посівної. Закінчивши війну у Берліні, Орлюк повертається до рідного села, щоб продовжити рід на землі, одружується з коханою Уляною. Вітаїстичну концепцію життя уособлює образ Матері-Землі, загалом України: «*Ні, не припиниться буття, краща з планет... Слава твоєму хлібові, винограду й вину, слава приходу й відходу, весні й осені, дням і ночам, росі вечірній і вранішній росі, любові й праці, й дорогоцінній крові, пролитій в ім'я волі, в ім'я збагнення найголовнішої таємниці життя на тобі — таємниці нашої людської спільності. Ми твої діти, і ми твоя міра: ти прекрасна!*»

Довженко застосував такі жанрові різновиди кіноповістей: лірична («Зачарована Десна»), в якій активну функцію відіграє голос оповідача-свідка, об'єднуючи свої спогади в художню цілісність; екстенсивна («Поема про море»), в якій сюжет є ланцюгом подій, що розвиваються напружено, динамічно; органічна («Повість полум'яних літ»), сюжет якої розвивається органічно, відповідно до розвитку психологічних, побутових та ідейних суперечностей між героями; новелістична («Земля»),

в якій сюжет, вчинки героїв умотивовуються, об'єктивно змальовуються, але наявна несподівана розв'язка.

Важливим досягненням української літератури ХХ століття є творчий доробок *Олеся Гончара*. Його художні відкриття збагатили не тільки українське, а й світове письменство. З виходом його трилогії «*Прапороносці*» європейські критики заговорили про письменника як видатне явище в осмисленні антилюдяної війни, відзначаючи, що автор представив свою концепцію людини-гуманіста. Романіст зумів з ліричною теплотою і задушевною безпосередністю змалювати багатогранні характери Юрія Брянського, Шури Ясногорської, Хоми Хаєцького, Євгена Черниша, Козакова та інші. Вони у нього земні, немов стоять поруч з читачами, закликаючи придивитись до тих, що виборювали свободу народам Європи. Невипадково Черниш вимовляє заповітні слова: «*Якщо зостанемось, нам треба жити інакше... Жити дружніше, якимось тепліше. З новим, чуйнішим ставленням один до одного*». Цей людинолюбний мотив боротьби як утвердження добра визначає пафос роману.

Новий етап прочитання війни представив автор у романі «*Людина і зброя*», художньо досліджуючи гіркі і героїчні події 1941 року, коли в жорстоких боях гинуть молоді люди — вчорашні студенти, захищаючи Вітчизну від фашистської чуми. Будучи гуманістом, Олесь Гончар уже в назві відбиває основні аспекти своєї концепції війни і миру: зброя і людина — несумісні, адже війни знищують цивілізації, на війні гинуть молоді люди — цвіт нації. Однак перемагають ті, хто несе у собі високу духовність, людяність, зосередженість. Романи «*Людина і зброя*» і «*Циклон*» Олеся Гончара — це діалогія, в якій діє головний герой Богдан Колосовський. Пройшовши фашистський концтабір на Холодній горі в Харкові, він у мирний час став кінорежисером, знімає фільм про своїх друзів, які боролися з ворогом, прагнучи передати внутрішню красу своїх побратимів. Його спогади стають основою кіносценарію. Тому розповідь будується не за принципом хронологічно послідовного викладу подій, а у формі перетину часових площин, чергування напливів, епізодів, спогадів-видінь. Така композиція покликана висвітлити «*спадкоємність людського в людині*».

Розквітає українська *історична проза*, в основі якої нерозривний вічний зв'язок часів та епох, прагнення крізь призму минулого збагнути сучасне, пізнати його джерела, врахувати уроки. Помітною є історична романістика *Павла Загребельного*. У трилогії «*Диво*», «*Первоміст*», «*Смерть у Києві*» романіст показав, за його словами, нерозривність часів, великий культурний спадок, полишений нам історією, але який органічно входить у наш час, формує відчуття краси і величі. Особливим новаторством позначений роман «*Диво*». Щоб змалювати грандіозну кар-

тину буття народу протягом віків, Павло Загребельний використав композиційний прийом зміщення часових площин: давнина, побудова Софії Київської, Велика Вітчизняна війна і сучасність. Ідея роману — безсмертя народу в історії, мистецтві, у титанічній праці, мрії про вільне щасливе життя майбутніх поколінь. Розповідач-усезнавець змальовує суперечливу епоху Київської Русі, Ярослава Мудрого, долю митця і народу, значення культури та мистецтва в житті суспільства. У романі порушуються проблеми: народ та історія, народ і мистецтво, народ і князь, князь і зодчий, християнська релігія і візантійська культура. Головний герой твору — Сивоок, людина з народу. Він пройшов велику життєву дорогу: народився серед пралісів Русі, хлопчиком навчався гончарства в діда Родима, згодом — у візантійських художників у Константинополі. Повернувшись до Києва, він спорудив дивовижний собор — Софію Київську, створивши безсмертний пам'ятник народові й рідній землі. Всупереч догматам візантійської церкви, зодчий утверджує у барвах оздоблень народну міфологію, улюблені кольори руського простолюду. Образ Сивоока змальовується багатогранно, подається в розвитку життєвого і духовного змужніння як морально стійкої, цілісної натури з ясним світоглядом. Важливу роль відіграють внутрішні монологи, душевні суперечки із самим собою і візантійським Богом та його земними захисниками, невласне пряме мовлення, потік свідомості, що допомагають розкрити естетичні ідеали і погляди на життя Сивоока. Такими різноманітними оповідними засобами твориться образ художника-філософа, що володіє здатністю передбачати майбутнє. Він втілює невичерпну творчу енергію народу, українського мистецтва як засобу самовиявлення, а відтак — безсмертя народу.

Художньо переконливий у романі «*Диво*» образ Ярослава Мудрого. Як ви знаєте, до цього образу звертався *Іван Кочерга* у драматичній поемі «*Ярослав Мудрий*», в якій образ правителя дещо ідеалізований. У романі Павла Загребельного образ руського князя змальовано крізь призму особистих почуттів, інтимного життя, побуту, тобто у людиновимірному плані. Здобувши київський престол, він змінюється, стає суворим феодалом, дбаючи не так про державу, як про свою славу. В образах Гордія-батька та Бориса-сина Отава відтворено духовних спадкоємців Сивоока. Вони живуть у роки Великої Вітчизняної війни, прагнучи будь-що зберегти шедевр зодчества Київської Русі для майбутніх поколінь. Борис Отава вважає, що почуття любові до Вітчизни виростає і формується в серцях поколінь протягом віків, а «*не прищеплюється за одним махом, як віспа*».

Унікальним явищем в українському письменстві ХХ століття є романи у віршах «*Маруся Чурай*» і «*Берестечко*» *Ліни Кос-*

тенко. Їх об'єднує історіософське осмислення долі України на перехрестях історії, у складних випробуваннях на шляхах до незалежної держави, а особливо — історична пам'ять як запорука інтенсивного дослідження нового, спрямованого в майбутнє людства. Воно не знімає питання зв'язків з історією, моральними, духовними, екзистенційними аспектами буття. Розглядаючи віддалені події в історії Вітчизни крізь призму сучасності, поетеса органічно поєднує ретроспективи з перспективами, змальовуючи характер людини в її глибинних, соціально-історичних і моральних вимірах. Відштовхуючись від легенди про Марусю Чурай, авторку пісень про свою епоху, Ліна Костенко показує особисту драму Марусі на тлі тогочасної української історії. Поетеса піднеслася до глибоких філософських узагальнень, змальовуючи життя в загальнонаціональних масштабах і проблемах. Художній світ її романів населяють усі прошарки народу від простої дівчини, міщан, селян, прочан до козацької верхівки, зокрема Богдана Хмельницького. Гетьман рятує Марусю Чурай від страти: «Таку співачку покарать на горло, — та це ж не що, а пісню задушить». В очах Івана Іскри Маруся — совість народу, безсмертя якого оспівують її пісні: «Ця дівчина не просто так — Маруся. / Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа».

Нові естетичні горизонти розвитку мистецтва слова, його пафос життєствердження і людинолюбства, філософічність, висока духовність забезпечили українській літературі світове визнання. Вона стала помітним чинником світового літературного процесу, активно сприяючи творчості народів нашої планети.

Підсумуйте прочитане. 1. Доведіть, що українська поезія ХХ століття — модерна за змістом і формою. 2. У чому полягає новаторство збірки «Сонячні кларнети» Павла Тичини? 3. Схарактеризуйте жанрову своєрідність кіноповістей Олександра Довженка. 4. Яку ідею утвердив Павло Загребельний у романі «Диво»? Що таке хронотоп і яка його функція у «зв'язку часів» в романі «Диво»? 5. Які філософські та морально-етичні питання висвітлили Григорій Косинка у новелі «Фавст» і Юрій Яновський у романі «Вершники»? 6. Яку проблематику порушила Ліна Костенко в романі у віршах «Маруся Чурай»?

Поміркуйте. 1. У чому полягає новаторство української прози ХХ століття? Конкретизуйте свою відповідь прикладами. 2. Що приваблює вас у героях творів Олеся Гончара? Що таке героїзм? Чи можливий героїзм у наш час? 3. Що імponує вам в образі «Сивоока» у романі «Диво» Загребельного? У чому полягає безсмертя творчого подвигу героя? 4. Чому «Пісня про рушник» Андрія Малишка викликає інтерес у представників різних національностей? 5. Як ви розумієте органічну єдність національного і загальнолюдського у мистецькому творі? Конкретизуйте відповідь цитатами з творів митців ХХ століття. 6. Доведіть, що українська література ХХ століття пройнята ідеями людинолюбства й життєствердження. 7. Визначте місце сучасної української літератури у світовому контексті.

Дорогі одинадцятикласники!..... 3

УКРАЇНЬКА ЛІТЕРАТУРА 1920—1930 РОКІВ

Літературний процес в Україні у 20—30-х роках	5
Естетичне новаторство поезії 20-х років	14
Павло Тичина	24
Літературний авангард перших десятиліть ХХ століття	44
Михайль Семенко	46
Київські неокласики	51
Микола Зеров.....	53
Максим Рильський	57
Євген Плужник	64
Художні обрії прози 20—30-х років	74
Микола Хвильовий	82
Григорій Косинка	94
Юрій Яновський	103
Валер'ян Підмогильний	114
Остап Вишня	125
Розвиток драматургії і театру в 20—30-х роках	140
Микола Куліш	144

УКРАЇНЬКА ЛІТЕРАТУРА ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Література в Західній Україні (до 1939 року)	154
Богдан-Ігор Антонич	159
Осип Турянський	167
Еміграційна література.....	176
Євген Маланюк.....	187
Іван Багряний	193

УКРАЇНЬКА ЛІТЕРАТУРА 1940—1950 РОКІВ

Огляд української літератури 40—50-х років	203
Олександр Довженко	212

УКРАЇНЬКА ЛІТЕРАТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У річищі шістдесятницького руху	232
Василь Симоненко	240
Дмитро Павличко	248
Іван Драч	257
Микола Вінграновський.....	263
Ліна Костенко	268
Василь Стус.....	295
Українська проза другої половини ХХ століття	306
Олесь Гончар	315
Григорій Тютюнник.....	331
Валерій Шевчук.....	347
Історична проза другої половини ХХ століття	359
Павло Загребельний	368
Сучасна українська література.....	379
Російськомовні поети в Україні.....	399
Урок-підсумок	408

Українська література : підруч. для 11 кл. загальноосвіт.
У 45 навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень) /
Г. Ф. Семенюк, М. П. Ткачук, О. В. Слоньовська [та ін.];
за заг. ред. Г. Ф. Семенюка. — К. : Освіта, 2011. — 416 с.
ISBN 978-966-04-0822-7.

ББК 83.34УКР6я721

В оформленні підручника використано ілюстрації з альбомів «Український живопис XIX—XX ст.» з колекції НХМУ (упоряд. О. Жбанкова) — Хм. — К., 2005; «Український живопис XX — поч. XIX ст.» (упоряд. Ю. Литвинець) — Хм. — К., 2006; «Національний художній музей України» (упоряд. О. Лагутенко) — К., 2003; «Український модернізм. 1910—1930» (упоряд. А. Мельник) — Хм., 2006

Навчальне видання

*СЕМЕНЮК Григорій Фокович, ТКАЧУК Микола Платонович,
СЛОНЬОВСЬКА Ольга Володимирівна, СУЛИМА Микола
Матвійович, КОВАЛЬЧУК Олександр Герасимович,
ТКАЧУК Олександр Миколайович,
ТИМКІВ Надія Михайлівна*

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 11 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рівень стандарту, академічний рівень

За загальною редакцією

доктора філологічних наук, професора Г. Ф. Семенюка

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Редактор *С. С. Литвин*. Художній редактор і дизайнер обкладинки
Н. Г. Антоненко. Технічний редактор *Ц. Б. Федосіхіна*. Комп'ютерна
верстка *О. Б. Вербицької*. Коректори *Л. С. Бобир, С. В. Войтенко*

Формат 60x90 1/16. Ум.-друк. арк. 26 + 0,25 форзац. Обл.-вид. арк.
26,17 + 0,45 форзац. Тираж 220135 пр. Вид. № 37453. Зам № 11-0034

Видавництво «Освіта», 04053, Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5.

Свідоцтво ДК № 27 від 31.03.2000 р.

Віддруковано ТОВ «Побутелектротехніка»

Св. ДК № 3179 від 08.05.2008 р.

61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 17.

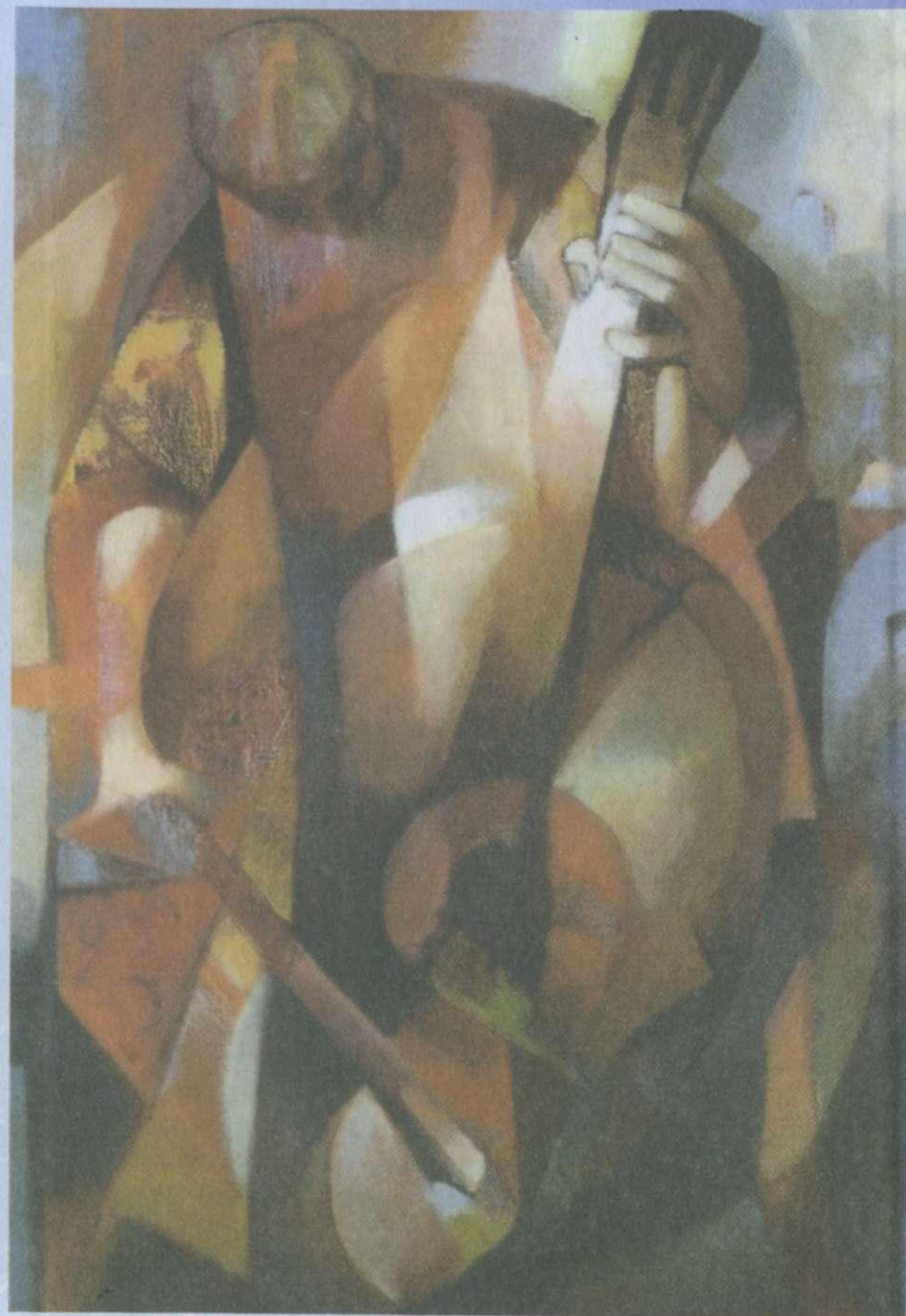
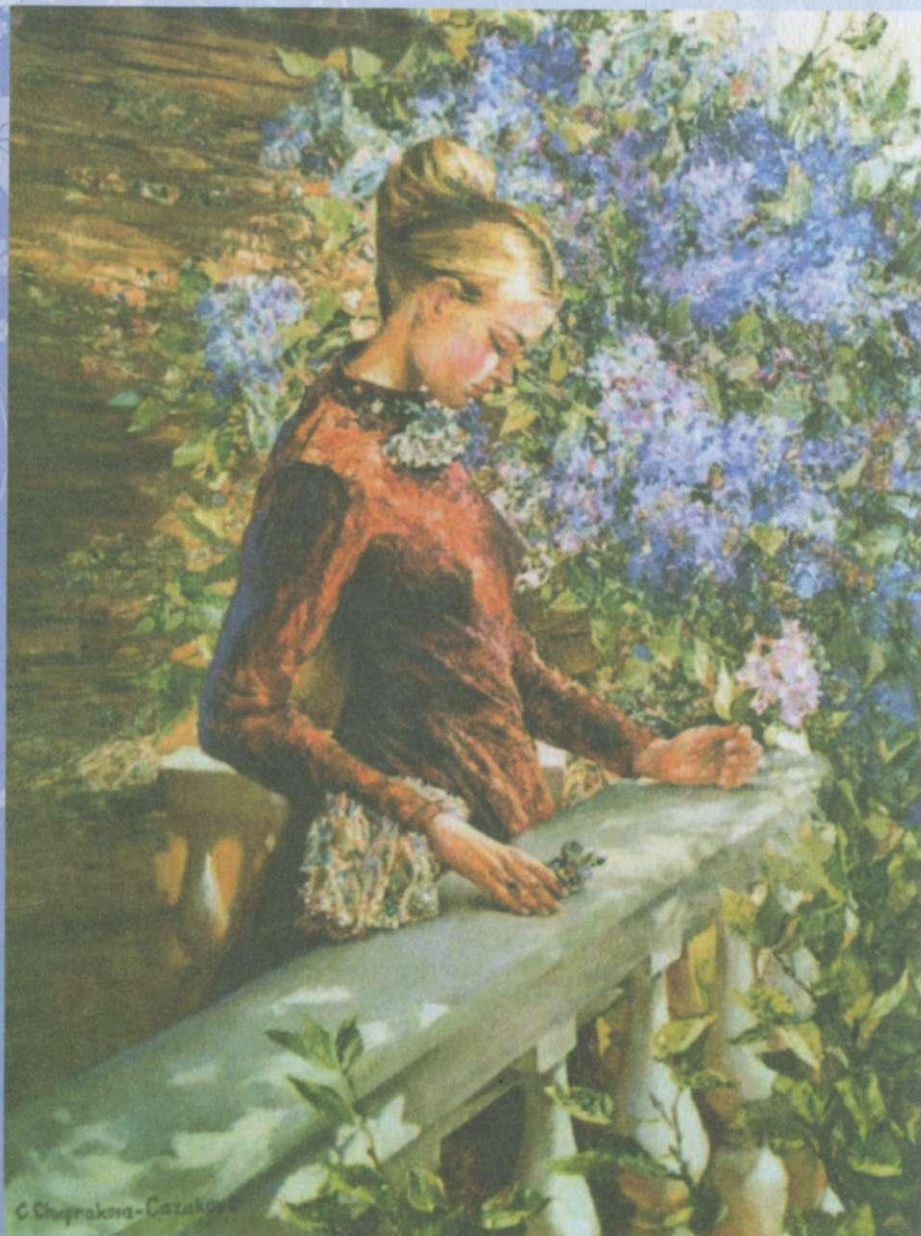

Права авторів та видавничі права ДСВ «Освіта» захищені Законом України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. (зі змінами від 11.07.2001 р.).

Друковане копіювання книги або її частини, будь-які інші контрафактні видання тягнуть за собою відповідальність згідно зі ст. 52 цього Закону

Галина Чупракова-Казакова.
Весна. 2006

Анатоль Коломієць.
Віолончеліст. 2002

Державне спеціалізоване видавництво «Освіта»

Тел. (044) **486-58-02**

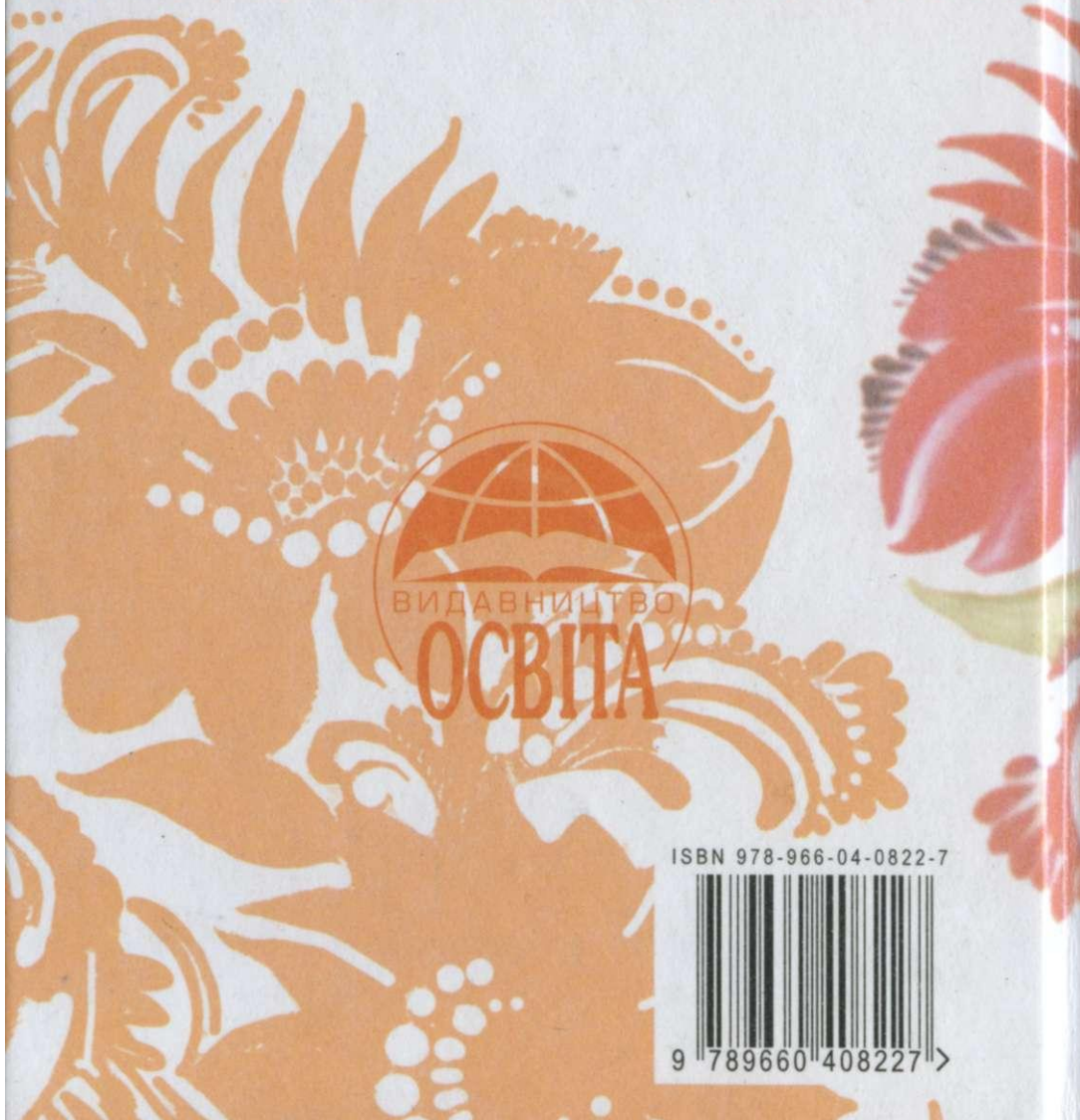
486-93-46

Тел./факс (044) **486-98-15**

486-93-21

www.osvitapublish.com.ua

E-mail: osvita@kv.ukrtel.net

ISBN 978-966-04-0822-7

9 789660 408227 >